

Geglobaliseerde terrorismebestrijding en lokale rechtsbescherming

PAUL DE HERT*
KAREN WEIS**

Europese rechters stappen niet mee in het scenario van de *jumping of scales*

In een tijdschrift dat de wisselwerking tussen recht en maatschappelijke realiteit centraal stelt mag een commentaar van het Kadi arrest van 3 september 2008 over terrorismelijsten niet ontbreken. Het betreft zonder meer één van de belangrijkste arresten van het decennium, maar het vormt slechts één element in de opbouw van een meer rechtvaardige wereldorde.

TERRORISMELIJSTEN EN DE BURGERLIJKE DOOD

Surf eens naar <http://www.un.org/sc/committees/1267/pdf/consolidatedlist.pdf>. Daar treft men het laatste speeltje aan van de internationale politiek in de strijd tegen het terrorisme: de zogenaamde 'terrorismelijsten'. Er zijn er meerdere, doch deze van de Verenigde Naties (VN) is de belangrijkste. Deze lijst bestaat uit registers met namen van personen en groeperingen die vermoedelijk aan terroristische activiteiten deelnemen of aan deze activiteiten steun verlenen. Op die lijsten belanden veroordeelden én (louter) verdachte personen. Het gevolg van plaatsing op de lijst is bevrozing én 'containement': bankrekeningen worden geblokkeerd, wapenembargo's afgekondigd en de betrokkene krijgt een de facto reisverbod daar reisdocumenten niet langer worden afgeleverd.

In de praktijk zijn de gevolgen van een plaatsing op de lijst erg groot. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het verhaal van Jose Maria Sison, een Filippijnse politieke activist die vluchtte naar Nederland en daar ondertussen al 30 jaar woont. Hij werd in 2002 in de VN-lijst opgenomen. Als een gevolg van deze plaatsing kan hij niet meer aan het geld dat op zijn bankrekening staat, waardoor hij zijn huur niet meer kan betalen, wat de facto dakloosheid impliceert. Niemand wil hem nog aanwerven, een verzekering afsluiten of reispapieren verkrijgen is ook onmogelijk geworden. Om het in zijn eigen woorden te zeggen: "op de terrorismelijst staan, betekent dat je burgerdood bent". Om te kunnen overleven, hangt je af van de goede wil van anderen.

Er staat ook een Belgisch koppel op de VN-lijst. De man en vrouw, een genaturaliseerde Libanees en zijn Belgische echtgenote, worden ervan verdacht contacten te onderhouden met een Syrische terrorist via hun humanitaire organisatie. Sinds 2003 zijn ook hun banktegoeden bevroren, de man verloor zijn werk, waardoor ze hun huishuur niet meer kunnen betalen en geen eten meer kunnen kopen voor hen en hun 4 kinderen. Zij staan vandaag nog steeds op de lijst, niettegenstaande de vaststelling van het Belgische gerecht dat er geen bewijzen tegen hen gevonden kunnen worden.

Deze personen werden, samen met 359 andere personen en 125 organisaties, in de VN-terrorismelijst opgenomen zonder dat zij van deze plaatsing op de hoogte waren. Van

* Professor Strafrecht VUB

** Onderzoeker Europees Strafrecht VUB

de ene op de andere dag werden zij gebrandmerkt als terroristen (de lijsten zijn vrij op het internet raadpleegbaar) zonder dat zij hierover hun standpunt te kennen hebben kunnen geven. Het spreekt vanzelf dat er hier niet van een eerlijk proces in de betekenis van artikel 6 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) kan worden gesproken.

Hoe komt zo'n vreselijk onrechtstatelijk ding als deze VN terrorismelijst nu tot stand? Al voor de aanslagen van 11 september 2001 stelde de Veiligheidsraad vast dat het terrorisme een grote bedreiging vormde voor de internationale veiligheid. De idee van een terrorismelijst werd uitgewerkt in een (eerste) resolutie, resolutie 1267(1999). Deze resolutie viseerde Osama Bin Laden en de Taliban, die volgens de Veiligheidsraad Osama Bin Laden steunde. Bij de lijst hoort een comité het '1267-Comité', dat moet beslissen wie op de lijst geplaatst wordt en dat bestaat uit vertegenwoordigers van (alle) leden van de Veiligheidsraad. Bij consensus beslissen zij tot opname van personen in de lijst. De rest van de internationale reactie situeert zich op het niveau van de VN-lidstaten. Deze zijn op grond van het Handvest van de Verenigde Naties namelijk verplicht alle resoluties uit te voeren, zo ook de 1267(1999)-resolutie. Ook de EU heeft bij deze uitvoering een rol gespeeld, niettegenstaande het feit dat zij geen lid zijn van de VN. We komen onmiddellijk terug op het verhaal van de EU terrorismelijsten, tot stand gebracht in uitvoering van de VN lijst.

Centrale speler in de VN constructie is een comiteetje dat bestaat uit diplomaten. Het is geen rechterlijk orgaan en werkt dus ook zo niet. Een gelijste persoon kan immers niet verschijnen voor het comité om zijn zaak te bepleiten (schending van artikel 6 EVRM) en er staat geen beroep open voor een rechter (opnieuw een schending van artikel 6 EVRM).

Zonder recht rest alleen de politiek. Gelijste personen of groeperingen zijn aangewezen op de diplomatieke bescherming van een staat om schraping te bekomen. Dat werkt niet goed. Een schraping moet ook bij consensus gebeuren, wat in het huidige politieke klimaat zeker niet vanzelfsprekend is. Vooral de Verenigde Staten plaatst personen op de lijst, en het hoe en waarom is nooit geheel duidelijk voor de andere lidstaten. Bovendien geven de lidstaten niet graag de indruk dat zij 'terroristen verdedigen'. In de praktijk is het dus quasi onmogelijk om een schraping van de VN-lijst te bekomen. De moed zou je voor minder in de schoenen zakken. Je vangt bot bij het land waar je woont, je kan geen rechter vinden die bevoegd is om de VN op de vingers te tikken, je wordt de facto op straat gezet én je hebt geen geld meer om eten te kopen. Waar zou je trouwens het geld vandaan moeten halen om een advocaat te betalen die je belangen verdedigt?

DE ZAAK KADI EN AL BARAKAAT

Enkele personen vonden toch de moed om te vechten. Twee hiervan zijn Kadi en Al Barakaat, respectievelijk een Saoudische zakenman en een Somalische onderneming die actief is binnen het bankwezen. Zij zijn allebei opgenomen in de VN-lijst, maar richtten hun pijlen op de Europese implementatiemaatregelen van de VN-lijst. Hoewel de Europese Unie geen lid is van de VN achtte het zich om verschillende redenen, waar hier niet dieper op ingegaan zal worden, toch bevoegd om de VN-resoluties te implementeren. De Unie zorgde er dan ook voor, via een verordening, dat de financiële tegoe-den van de gelijste personen en organisaties binnen Europa bevroren werden, deze per-

sonen Europa niet meer binnen konden en een wapenembargo ten aanzien van hen afgekondigd werd. Deze Europese implementatie had een 'voordelig' gevolg voor de betrokken personen. Eindelijk hadden zij een instrument in handen dat zij konden aanvechten voor een rechter. Want het Europese rechtssysteem beschikt, in tegenstelling tot dat van de VN, wél over een gerechtelijk apparaat.

Kadi en Al Barakaat, vergezeld van nog een derde persoon (Yusuf), stapten in 2001 naar het Gerecht van Eerste Aanleg van de Europese Gemeenschappen om daar de verordening aan te vechten op grond van de mensenrechten. Het Gerecht achtte zich evenwel niet geplaatst om deze beweringen te toetsen en wees op het 'primaat van het VN-recht'. Door dit primaat zijn de lidstaten verplicht VN-verplichtingen steeds te laten prevaleren, zelfs op de Europese mensenrechten. Raken aan de Europese uitvoeringsmaatregel is om dezelfde reden uit den boze. Het zou een impliciete toets vormen van de geldigheid van de resoluties en de lijsten aangenomen binnen de VN. Slechts in één geval kan een Europese rechter deze resoluties toetsen, aldus het Gerecht: bij schendingen van rechten die tot het *ius cogens* behoren. Immers moet ook de VN dit 'allerhoogste ongeschreven wereldrecht' respecteren. Maar volgens het Europese rechtscollege werd het *ius cogens* hier niet geschonden.

De redenering van het Gerecht is niet vrij van kritiek. Moeten we de waarden en rechten zoals we die gerespecteerd willen zien in de EU zomaar overboord gooien omwille van een VN-resolutie? Zo ja, wat is dan nog het belang van deze mensenrechten, zoals die gegarandeerd worden door het EVRM en het EU-Verdrag?

De hele constructie, ondersteund door deze vorm van rechterlijke abdicatie, illustreert het mechanisme van de 'politics of scales'. Politici zullen, om hun wil doorgedreven te krijgen, altijd kiezen voor het niveau waar zij het minste weerstand ondervinden. In dit geval is dat duidelijk het niveau van de VN: lidstaten beslissen samen over de lijsting, geen rechters die je controleren, niemand die kan klagen als je de mensenrechten niet respecteert, etc. Bovendien volgt de Europese Unie slaafs de beslissingen op die op het niveau van de VN genomen werden. Zo worden wijzigingen aan de lijst gewoon overgenomen door de Commissie. Ook deze Europese instelling hoort de betrokken personen niet. "Ze zullen het wel merken als ze ergens aan de kassa staan en hun bankkaart geweigerd wordt" zeg maar... En nu het Gerecht van Eerste Aanleg van de Europese Gemeenschappen zich eigenlijk onbevoegd heeft verklaard, zitten de staatshoofden al helemaal op rozen.

Kadi en Al Barakaat dienden tegen de beslissing van het Gerecht beroep in bij het Hof van Justitie, het hoogste Europese rechtscollege. En met succes deze keer. Het Hof oordeelt dat de communautaire rechters wel bevoegd zijn om tot rechterlijke controle op de verordeningover te gaan, zelfs al is deze verordening een letterlijke omzetting van een resolutie van de Veiligheidsraad. Grondrechten, aldus het Hof, zijn een deel van de algemene rechtsbeginselen zoals die gewaarborgd worden door het EU-Verdrag. Maatregelen die strijdig zijn met deze grondrechten mogen dus niet aangenomen worden binnen de Europese Unie. De voorrang van het VN-recht wordt volgens het Hof bij de toetsing niet geschonden, omdat het Hof geen uitspraak doet over de resolutie, enkel over het Europese rechtsinstrument. Het Hof kan alleen de Europese beslissingen vernietigen.

En eventuele afwijking zou volgens het Hof misschien nog toegestaan kunnen worden als de betrokken personen en groeperingen op het niveau van de VN een gepaste vorm van rechtsbescherming zouden kunnen vinden, maar de rechters stellen juist vast dat "de herzieningsprocedure op het niveau van de VN duidelijk niet de garanties van een rechterlijke bescherming biedt" en dat de "betrokken personen of entiteiten er niet over de reële mogelijkheid beschikken om hun rechten te verdedigen".

Het Hof geeft hier dus impliciet kritiek op het systeem dat de lidstaten opgezet hebben op het niveau van de VN. Het hoogste Europese rechtscollege stapt niet mee in het scenario van de 'politics of scales'... Als de Europese politici beslissingen willen nemen op het niveau van de VN, omdat ze daar het minst op de vingers gekeken worden, dan moeten zij dat maar doen, maar ze moeten wel in het achterhoofd houden dat zij het risico lopen, als zij bij het aannemen van de Europese implementatieregels de mensenrechten ook niet respecteren, om door het Hof van Justitie teruggefloten, te worden. De advocaat-generaal bij het Hof gaat in zijn advies aan het Hof nog een stap verder en wijst op de loyaliteitsverplichting (artikel 307 EG-Verdrag). Lidstaten moeten zich in andere internationale organisaties gedragen op een wijze die verenigbaar is met de primaire regels en de algemene beginselen van het gemeenschapsrecht, want ook zij moeten loyaal zijn aan de Unie.

Belangrijk om in het achterhoofd te houden is dat het Hof de verordening hier vernietigd heeft op basis van procedurele argumenten. Volgens het Hof werden namelijk het recht om gehoord te worden, het recht op effectieve rechterlijke bescherming en het eigendomsrecht geschonden. Het heeft niet ten gronde beslist of Kadi en Al Barakaat al dan niet terecht op de lijst staan. Dit was ook onmogelijk gezien het feit dat zij allen geen toegang kregen tot de documenten waarop de opname in de lijst gebaseerd was. Het is dus niet omdat zij hier hun gelijk haalden, dat zij automatisch ten onrechte op de lijst staan. Het Hof handhaaft de verordening dan ook nog voor een periode van 3 maanden, waarin het aan de bevoegde EU-instellingen is om de procedure zodanig te wijzigen dat er tegemoet gekomen wordt aan de vereisten van het Hof.

Qua achterliggend idee doet de beslissing van het Hof denken aan het Maastricht Urt-eil uit 1993 van het Duitse Grondwettelijke Hof. Hierin stelde dat Hof namelijk dat het EU-recht nooit zou kunnen ingaan tegen de Duitse grondwetsbepalingen. Hier beslist het Hof dat het VN-recht nooit kan ingaan tegen de grondrechten, zoals deze gewaarborgd worden door het EU-Verdrag.

DE PMOI-ZAAK EN DE ZWAKTEN VAN DE EUROPESE RECHTSBESCHERMING

Zegeviert het recht? Ja en nee. Kadi en Al Barakaat staan nog steeds op de VN lijst. De VN valt niet onder de rechtsmacht van een Europees Hof. Sommigen spreken daarom van een pyrrusoverwinning. Maar de uitspraak heeft wel degelijk implicaties op Europees niveau. De procedure tot aanneming van de lijst zal fundamenteel moeten veranderen, wil de Unie niet nog eens terecht gewezen worden. Als de wijzigingen ook effectief doorgevoerd worden en de betrokken personen en organisaties de mogelijkheid krijgen om zich te verdedigen, dan is de opzet van het Hof geslaagd. Dit is op zich al een overwinning, aangezien deze personen eerst helemaal niets in handen hadden. Als zij nog steeds van mening zijn dat zij verkeerdelijk op de lijst staan, omdat zij niets te maken hebben met terrorisme, dan kunnen zij, dankzij de wijzigingen aan de procedure, proberen om de betrokken lidstaten en de Europese instellingen hiervan te overtui-

gen. In het slechtste geval kunnen ze met voldoende kennis van zaken een procedure instellen, om zo een uitspraak over de juistheid van de opname ten gronde uit te lokken.

In een recent arrest heeft het Gerecht van Eerste Aanleg van de Europese Gemeenschappen al aangegeven wat zij verstaat onder een procedure die wel aan de vereisten van de mensenrechten voldoet. In de PMOI-zaak, die betrekking had op de terrorismelijst die de EU zelfstandig opgesteld heeft, voerde de verzoekster aan dat zij op geen enkele wijze haar standpunt had kunnen meedelen. Het Gerecht stelde echter vast dat de Raad, vooraleer zij effectief de beslissing nam om de organisatie op de lijst te handhaven, de verzoekster van zijn voornemen op de hoogte had gesteld met een brief waarin deze beslissing ook gemotiveerd werd. Bovendien kreeg de PMOI de mogelijkheid om gedurende 1 maand opmerkingen in te dienen en bewijsstukken à décharge aan te brengen, wat de verzoekster dan ook meerdere malen gedaan heeft. De verzoekster kreeg ook inzage in het dossier, met als uitzondering enkele documenten waarvan de lidstaten niet graag hadden dat deze openbaar zouden worden. De Raad heeft de aanbachte elementen bij het dossier gevoegd dat aan de lidstaten overgemaakt op basis waarvan de beslissing over de handhaving op de lijst genomen werd.

Volgens het Gerecht omvat de procedure die hier gevolgd werd voldoende waarborgen voor de rechten van de verzoekster. Het feit dat er geen hoorzitting werd gehouden deed hier niets aan af, omdat er een 'recht op een hoorzitting' nergens uit voortvloeit, noch uit de Verordening, noch uit het algemeen beginsel van de bescherming van de rechten van verdediging. Dat de motivering identiek is aan diegene die gegeven werd bij de vorige handhaving, wil volgens het Gerecht enkel zeggen dat de Raad vastgehouden heeft aan zijn standpunt.

De kans is groot dat de bovenstaande mogelijkheden in elke procedure die betrekking heeft op het opstellen van een terrorismelijst ingevoerd zullen worden, zeker nu het Gerecht heeft geoordeeld dat deze manier van werken de rechten van verdediging niet schendt. Het is natuurlijk wel nog altijd mogelijk dat de verzoekster een beroep instelt tegen deze beslissing van het Gerecht.

Twee belangrijke opmerkingen moeten hier ons inziens nog gemaakt worden. In de eerste plaats is het weinig waarschijnlijk dat de Raad uit zichzelf zal zeggen dat een persoon onterecht op de VN-lijst staat. De lidstaten moeten nog altijd hun VN-verplichtingen nakomen. Als zij iemand van de VN-lijst halen, schenden zij het VN-Handvest, aangezien zij resoluties van de Veiligheidsraad moeten uitvoeren.

Er bestaat dus een zeer grote kans dat de betrokkenen via de Europese rechter hun gelijk zullen moeten halen... Dit is uiteraard spijtig, maar langs de andere kant is het al een overwinning op zich dat deze personen toch ergens een toegang tot de rechter vinden. Een compleet nutteloze overwinning zouden we het Kadi-arrest dan ook niet durven noemen. Het is te hopen dat op VN-niveau de rechtspraak van het Hof toch enkele sporen zal nalaten en dat de procedure wordt aangepast.

Het tweede probleem van het systeem dat opgebouwd werd door het Hof, is dat voor de tussenkomst van de Europese rechter de tussenkomst van de EU vereist is. Bovendien beslist de Europese rechter enkel over de Europese wetgeving. De wijzigingen aan de procedure zullen dan ook alleen maar op Europees niveau doorgevoerd worden. Het Europees Hof heeft dus geen greep op de uitvoering van VN resoluties door individuele

lidstaten. Voor politici gekneld tussen VN loyaliteit en EU loyaliteit is dit een weg om er tussenuit te geraken. Ze kunnen de Europese stap gewoon overslaan. En dit is eigenlijk niet zo moeilijk... De bevoegdheid van de Unie voor de uitvoering van de terroristenlijsten werd eerder gebaseerd op efficiëntieoverwegingen, dus niet echt op een solide juridische basis. De uitvoering werd eigenlijk enkel op Europees niveau gecoördineerd omdat er anders concurrentieverschillen zouden kunnen ontstaan binnen het grondgebied van de Europese Unie, wat men graag wilde vermijden binnen de Europese Gemeenschap. Maar om nu te stellen dat de EU de enige was die op een juiste wijze de resoluties kon uitvoeren, dat is niet correct. Het zou ook aan de lidstaten kunnen overgelaten worden...

Hier ligt dan ook meteen de andere zwakke plek van het systeem. Wanneer de uitvoering niet meer op Europees niveau zal gebeuren, dan zouden de Europese rechtscollèges niet langer bevoegd zijn om de implementerende maatregelen te toetsen. Deze opdracht zal aan de nationale rechtbanken gegeven worden. Nu is de kans groot dat deze rechtbanken zich zullen laten leiden door de rechtspraak van het Hof, die een groot gezag heeft. Bovendien heeft het Europees Gemeenschapsrecht voorrang op het nationale recht én zijn alle EU-lidstaten partij bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Wij twijfelen er niet aan dat de nationale rechters de naleving van de mensenrechten dan ook zullen afdwingen, ook voor de nationale implementerende wetgeving.

SLOTOPMERKING OVER DAT VREEMDE BEGRIIP IUS COGENS

Er is nog één aspect uit de beslissing van het Gerecht van Eerste Aanleg in de zaak Kadi en Yusuf die wat aandacht verdient. In zijn redenering zegt het Gerecht namelijk dat het niet bevoegd is om de verordening te toetsen aan de grondrechten zoals die gewaarborgd worden door het EU-Verdrag, maar het wel kan toetsen aan het *ius cogens*.

Dit *ius cogens* is een begrip dat uit het internationaal recht afkomstig is en traditioneel nogal beperkend uitgelegd wordt. Het is eigenlijk het 'opperrecht', de 'fundamentele internationale normen die gelden voor alle rechtssubjecten, met inbegrip van de organen van de Verenigde Naties, en waarvan niet kan worden afgeweken'. Typische voorbeelden van het *ius cogens* zijn het verbod op slavernij, het verbod op genocide etc.

Wat het Gerecht hier echter gaat doen is het begrip *ius cogens* eerder ruim invullen. Het redeneert namelijk dat het enkel bevoegd is om de verordening te toetsen aan *ius cogens*, omdat deze regels ook gelden voor de VN. Vervolgens gaat zij over tot een toetsing aan het recht op eigendom, het recht om gehoord te worden en het recht op een effectieve rechterlijke bescherming. Deze rechten werden volgens haar echter niet geschonden door de verordening. Wat is nu de concrete implicatie van deze, op het eerste zicht, onschuldige argumentatie?

Het Gerecht erkent hier eigenlijk impliciet dat het recht op eigendom, het recht om gehoord te worden en het recht op een effectieve rechterlijke bescherming tot het *ius cogens* behoren! Want als zij deze mening niet toegedaan was, dan had zij zich er snel vanaf kunnen maken door te stellen dat de ingeroepen rechten geen deel uitmaakten van het *ius cogens*, en er bijgevolg niet aan getoetst moest worden. Maar het Hof gaat juist de rechten wél toetsen en besluit uiteindelijk dat deze rechten niet geschonden werden.

Het Gerecht geeft hier dus een zeer ruime invulling aan het begrip *ius cogens*, een interpretatie die zonder twijfel veel stof zal doen opwaaien binnen het internationale recht. Het Hof heeft zich bovendien niet uitgelaten over de invulling die het Gerecht aan het begrip *ius cogens* gaf, waardoor die interpretatie nog altijd bestaat. Het Hof was namelijk van oordeel dat de hele omweg via het *ius cogens* niet nodig was en heeft de invulling ervan dan ook niet meer aangeraakt.

RECHTSPRAAK

- Ger. 21 september 2005, nr. T-315/01, Yassin Abdullah Kadi/Raad van de Europese Unie, *Jurispr.* 2005, II – 3649.
- Ger. 11 juli 2007, nr. T-47/03, Jose Maria Sison/Raad van de Europese Unie, <http://curia.europa.eu/index.htm>.
- Conclusie van advocaat-generaal M. Poiares Maduro van 16 januari 2008, Zaak C-402/05 P, Kadi t. Raad van de Europese Unie en Commissie van de Europese Gemeenschappen, <http://curia.europa.eu/index.htm>.
- H.v.J. 3 september 2008, nr. C-402/5 P en C-415/05 P, Kadi & Al Barakaat t. Raad van de Europese Unie en Commissie van de Europese Gemeenschappen, <http://curia.europa.eu/index.htm>.
- Ger. 23 oktober 2008, nr. T-256/07, Organisatie van Volksmujahedeer van Iran/Raad van de Europese Unie, <http://curia.europa.eu/index.htm>.

LITERATUUR

- BORCHI, A., "La législation de l'union européenne en matière de sanctions internationales et sa compatibilité avec les droits fondamentaux", *Rev. trim. dr. h.* 2008, 1095 – 1124.
- BULTERMAN, M., "Fundamental rights and the United Nations Financial Sanction Regime: the Kadi and Yusuf Judgements of the Court of First Instance of the European Communities", *L.J.I.L.* 2006, 753 – 772.
- CAMERON, I., "European Union anti-terrorist blacklisting", *Hum. Rts. L. Rev.* 2003, 225 – 256.
- DE HERT, P., 'Division of Competencies Between National and European Levels with Regard to Justice & Home Affairs', in APAP, J. (ed.), *Justice and Home Affairs in the EU. Liberty and Security Issues after Enlargement*, Cheltenham (UK), Edward Elgar Publishing Limited, 2004, 55-102
- DEWULF, S. & PACQUEE, D., "Europese waakhonden voor de wereldraad?", *NJB* 2006, 1090 – 1096.
- ECKES, C., "Sanctions against individuals – Fighting terrorism within the European legal order", *EuConst* 2008, 205 – 224.
- EECKHOUT, P., "Community terrorism listings, fundamental rights, and UN Security Council Resolutions. In search of the right fit", *EuConst* 2007, 183 – 206.
- JESPERS, R., "Europese Raad msibuikt macht bij blacklisting terroristen", *Juristenkrant* 30 september 2008, 6.
- J. MEIJNEN, "Sisons strijd om van de terrorismelijst af te komen", *NRC Handelsblad* 1 februari 2007.
- NETTESHEIM, M., "U.N. Sanctions against individuals – a challenge to the architecture of European Union governance", *C.M.L.Rev.* 2007, 567 – 600.
- PACQUEE, D. & DEWULF, S., "Terrorismelijsten. Inzichten van het Gerecht van Eerste Aanleg", *NjW* 2006, 678 – 683.

VAN OOIK, R.H. & WESSEL, R.A., "De Yusuf en Kadi-uitspraken in perspectief. Nieuwe verhoudingen in de interne en externe bevoegdheden van de Europese Unie", *S.E.W.* 2006, 230 – 241.

ZASOVA, S., "La lutte contre le terrorisme à l'épreuve de la jurisprudence du tribunal de première instance des communautés européennes", *Rev. trim. dr. h.* 2008, 481 – 505.